

Michel Albert:

Καπιταλισμός εναντίον Καπιταλισμού

Εκδ. ΓΑΛΛΙΟΣ, 1993

Κυκλοφόρησε στα ελληνικά το βιβλίο του M. Albert σε προσεγμένη έκδοση, με σχεδόν άψογη μετάφραση και γλωσσική επιμέλεια. Το απλό γράψιμο, και το παραστατικό και γλαφυρό ύφος του συγγραφέα, ο οποίος είναι συγγραφέας αρκετών οικονομικών και πολιτικών δοκιμίων, κάνει ενδιαφέρον το διάβασμα του βιβλίου. Το βιβλίο, που υποδιαιρείται σε ένδεκα κεφάλαια, πραγματεύεται τη σύγχρονη πολιτικοοικονομική κατάσταση, και ειδικότερα την ανάκτηση και εδραίωση του κύρους και της διεθνούς επικυριαρχίας των ΗΠΑ κατά την τελευταία δεκαετία, καθώς και την ανερχόμενη σύγκρουση, μετά την κατάρρευση των χωρών του λεγόμενου “υπαρκτού σοσιαλισμού”, ανάμεσα σε αυτά που ο συγγραφέας χαρακτηρίζει ως “νεο- Αμερικανικό” και “Ρηνανικό” μοντέλο του καπιταλισμού. Ας σημειωθεί εδώ ότι, σύμφωνα με το συγγραφέα, το πρώτο μοντέλο ακολουθείται κυρίως από τις αγγλοσαξονικές χώρες, ενώ το δεύτερο, το “Ρηνανικό”, ακολουθείται από τη Γερμανία, την Ελβετία, ορισμένες χώρες της κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, και σε ένα βαθμό από την Ιαπωνία.

Ο συγγραφέας σε πολλές περιπτώσεις συνδυάζει με επιτυχία τα οικονομικά φαινόμενα με διάφορα κοινωνικά ή πολιτισμικά στοιχεία, προκειμένου να αναλύσει ή να διαβλέψει ορισμένες αναπτυξιακές τάσεις. Αναφέρεται σε συγκεκριμένα κοινωνικά ή οικονομικά επεισόδια και εστιάζει την προσοχή σε ορισμένα πραγματικά προβλήματα, σε αντίθεση με τις συχνά αφηρημένες προσεγγίσεις και τα φορμαλιστικά υποδείγματα των συμβατικών ακαδημαϊκών οικονομολόγων ή κοινωνικών επιστημόνων, που ορισμένες φορές έχουν ελάχιστη σχέση με την πραγματικότητα. Πρέπει πάντως να σημειώσουμε ότι η συνολική προσέγγιση του συγγραφέα είναι μάλλον τεχνοκρατική, όπως σαφώς τεχνοκρατική είναι και η διάκριση της “κοινωνικής” από την “οικονομική” διάσταση, όταν η τελευταία υπόνοείται ότι εκφράζεται ή εξαντλείται σε ορισμένους ποσοτικούς δείκτες ή κριτήρια (βλ. σελ. 145).

Έχοντας προσωπική εμπειρία από την κυβερνητική διαχείριση στη χώρα του (Γαλλία), και όντας ο ίδιος ανώτερο επαγγελματικό στέλεχος στον ασφαλιστικό τομέα, ο συγγραφέας είναι σε θέση να αναλύει με ακρίβεια διάφορα χρηματοοικονομικά κυρίως φαινόμενα και να σκιαγραφεί με επάρκεια τις αναπτυξιακές τάσεις του καπιταλισμού. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επισήμανση ότι, “... η χρηματοοικονομική σφαίρα φέρει μέσα της τη λογική της καθαρής και σκληρής αγοράς. Μιας αγοράς χωρίς περιορισμούς, χωρίς αστυνόμευση, χωρίς όρια, με την αφθονία των καινοτομιών της αλλά και με τους κινδύνους των κραχ και των αμφίβολων υποθέσεων. [...] Η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση αποτελεί το βασικό και πανίσχυρο φορέα εξάπλωσης του υπερφιλε-

λεύθερου μοντέλου” (σελ. 183), και θεωρείται ως “Δούρειος Ίππος” που διεισδύει στο “ρηνανικό” μοντέλο.

Στα θετικά του βιβλίου θα πρέπει να καταχωρηθεί και το γεγονός ότι επισημαίνεται εύστοχα η προβληματική και επισφαλής βάση της Αμερικάνικης οικονομικής ανάπτυξης. Μια προβληματικότητα που αντανακλάται στα διογκούμενα ομοσπονδιακά ελλείματα και στο χαμηλό και μειούμενο ποσοστό αποταμίευσης σε σχέση με το ΑΕΠ, καθώς και στη λειτουργία του διεθνούς νομισματοποπιστωτικού συστήματος και στο ρόλο του δολαρίου, που επιτρέπουν στις ΗΠΑ να παίζουν ένα διεθνώς ηγετικό ρόλο, τη στιγμή που ως χώρα έχουν μετατραπεί στο μεγαλύτερο χρεώστη του κόσμου (σελ. 63-66). Ο συγγραφέας εντοπίζει επίσης εύστοχα την απανθρωπιά και τον εκχυδαϊσμό, ιδιαίτερα του “νεο-Αμερικανικού” μοντέλου, όπου όλα πωλούνται και αγοράζονται αδιάκριτα σαν χρηματιστηριακές αξίες, αλλά και στην αναποτελεσματικότητα και αστάθεια αυτού του μοντέλου ανάπτυξης που οφείλεται στην ανεδαφικότητα του τρόπου ανάπτυξης, από άποψη παραγωγής, και στο κνηγί του εύκολου και άμεσου χρηματιστηριακού κέρδους (οικονομία-καζίνο). Μέσα σε αυτά τα πλαίσια αποθεώνεται, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, το άμεσο ατομικό κέρδος, ενώ επιβάλλεται ως πρωταρχικό άρθρο πίστης ότι: “Σκοπός του κέρδους είναι το κέρδος. Η κατηγορηματική επιταγή είναι η εγκατάλειψη του ‘φιλοσοφικού’ ερωτήματος του σκοπού για να αφοσιωθεί κανείς στην ‘τεχνική’ μελέτη των μέσων” (σελ. 195).

Υποστηρίζεται επίσης σωστά ότι, η οικονομία-καζίνο αντλεί ένα μέρος της δύναμης της από τη δημοσιογραφική γοητεία και τα ΜΜΕ, βρίσκεται όμως και η ίδια κάτω από την επιρροή των ΜΜΕ. Έτσι παρατηρείται τελικά ότι, “η δικτατορία του χρήματος εξαπλώνεται πλέον στα ίδια τα ΜΜΕ” (σελ. 192). Γίνεται ακόμα λόγος για τη διαφθορά που σχετίζεται με τα χρηματοοικονομικά και τα ΜΜΕ, καθώς και για τους ηθοποιούς της οικονομικής σκηνης, για τα λεγόμενα Golden boys, τους αστραφτερούς και επιτυχημένους διαχειριστές των χρηματοοικονομικών, για να καταλήξει ο ίδιος ο συγγραφέας σασιτισμένος από τις ραγδαίες εξελίξεις να αναφωνεί ειρωνικά ίσως: “Τι απόλαυση να αποδεικνύεται κανείς ικανός να πουλήσει σε χιλιάδες ‘μικρομετόχους’ για δισεκατομμύρια ελπίδας! (σελ. 191). Παρεμφερώς υπογραμμίζεται η τεράστια σπουδαιότητα της “επικοινωνίας” και της πληροφορίας, και το γεγονός ότι ο αμερικάνικος καπιταλισμός είναι σαφώς καλύτερα εξοπλισμένος από τον αντίπαλο του “ρηνανικό” καπιταλισμό (σελ. 191). Η πληροφορική αποκτά πράγματι τεράστια σημασία. Δεν διερευνούνται όμως επαρκώς τα επακόλουθα μιας ενδεχόμενα πλασματικής πληροφορικής ανάπτυξης, χωρίς αντικειμενική βάση, και το πιθανότατο ενδεχόμενο μιας κατάρρευσης (κραχ).

Θετική θα πρέπει να χαρακτηριστεί η αντιπαράθεση του συγγραφέα στη ριγκανο-θατσερική φιλοσοφία. Όπως ειδικότερα παρατηρεί, το “ριγκανο-θατσερικό” μοντέλο δεν αντιπροσωπεύει μια απλή αλλαγή οικονομικής πολιτικής, αλλά μια συντηρητική επανάσταση, στα πλαίσια της οποίας οι θεωρητικοί του supply side νομιμοποιούν φιλοσοφικά την κοινωνική ανισότητα (βλ.σελ. 152). Η

σχετική τοποθέτηση του συγγραφέα, που αφορά τη θετική σχέση ανάμεσα στην ανταγωνιστικότητα και την κοινωνική αλληλεγγύη (σελ. 146), είναι αναμφίβολα σωστή. Επισημαίνεται ειδικότερα ότι, “δεν είναι αλήθεια ότι η οικονομική αποτελεσματικότητα πρέπει οπωσδήποτε να τρέφεται από την κοινωνική αδικία. Είναι λάθος να πιστεύουμε ότι οι νέες αντιθέσεις θα φέρουν στο εξής αντιμετώπιες την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική δικαιοσύνη” (σελ. 163).

Εκεί όμως που η αναλυτική εμβέλεια του συγγραφέα και η θετική συνεισφορά του βιβλίου φθάνει στο μέγιστο σημείο της, είναι η ενότητα που τιτλοφορείται: “Ο ενάρετος κύκλος του ισχυρού νομίσματος” (σελ. 132-136). Εδώ ο συγγραφέας διερευνά, με βάση τη θεωρία αλλά και την εμπειρία των τελευταίων ετών, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της νομισματικής υποτίμησης ή ανατίμησης κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Αναφερόμενος στην υποτίμηση του νομίσματος, ο Michel Albert κάνει λόγο για “ένα μαλακό ναρκωτικό στο οποίο κανείς εθίζεται”, ή για “θαυματοουργό ελιξίριο με πρόσκαιρα αποτελέσματα” (σελ. 134). Η κριτική αυτή ανάλυση είναι άκρως επίκαιρη και χρήσιμη στη χώρα μας, όπου δεσπόζει μια χυδαία προπαγάνδα για την αναγκαιότητα μιας διαρκούς υποτίμησης του εθνικού νομίσματος. Στο σημείο αυτό, η θεωρητική εγκυρότητα και η πρακτική χρησιμότητα της προσέγγισης υπερβαίνει τα σχετικά συμπεράσματα ακόμα και ορισμένων μαρξιστών στη χώρα μας (βλ. Γ. Μηλιός, ΔΙΑΒΑΖΩ, 1989, τ.222), οι οποίοι, επηρεασμένοι από τις αναλύσεις ορισμένων νέο-μαρξιστών όπως ο K. Busch, καταλήγουν να ταυτιστούν με την κυρίαρχη αντίληψη για την αναγκαιότητα της υποτίμησης.

Σχετικά με την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, ο συγγραφέας με αρκετό ρεαλισμό δέχεται ότι, “είναι περίπου μάταιο να ζητά κανείς από το κράτος μια περισσότερο κοινωνική πολιτική. Δεν μπορεί πια να κάνει τίποτα ή σχεδόν τίποτα. Αν θέλουμε να δαμάσουμε τον καπιταλισμό ... πρέπει πλέον να απευθυνόμαστε ... στην Ευρώπη” (σελ. 235). Επισημαίνεται ταυτόχρονα η ανάγκη ισχυρών χρηματοοικονομικών δομών και πολιτικών θεσμών ομοσπονδιοποίησης της Κοινότητας. Αν και ένθερμος ευρωπαϊστής, επισημαίνει τις περιορισμένες προοπτικές και τα προβλήματα της “Ευρωπαϊκής Ένωσης” που σχετίζονται με την έλλειψη κοινωνικών πολιτικών σε βασικούς τομείς και θεσμών, με αποτέλεσμα τα πράγματα να οδηγούνται προς ένα σενάριο “μη-Ευρώπης” (σελ. 237). Έτσι αποστασιοποιείται από την αφελή αισιοδοξία ορισμένων ευρωπαϊστών.

Ως οπαδός του “ρηνανικού” μοντέλου, βλέπει έκπληκτος ότι αυτό το οικονομικά και κοινωνικά πλέον αποτελεσματικό μοντέλο, υφίσταται ολοκληρωτικά την πολιτική και πολιτιστική επιρροή του “νεο- Αμερικάνικου” μοντέλου (σελ. 165). Έτσι παρατηρείται ότι, “η ενιαία αγορά, αν δεν ανοίξει γρήγορα το δρόμο προς την πραγματική πολιτική ένωση, θα καθιερώσει στην Ευρώπη ένα είδος αμερικανικού υποσυστήματος με πολύ λιγότερο κράτος και πολύ περισσότερη αγορά” (σελ. 240). Η προσέγγιση του συγγραφέα στο ζήτημα της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι προφανώς αστήρικτα ουτοπική, και είναι βέβαιο ότι η ΕΕ, με τους όρους και τις προϋποθέσεις που πρόσφατα προωθήθηκε, αλλά και με βάση

τις πρόσφατες ενδείξεις σε βασικούς τομείς πολιτικής, δεν μπορεί να οδηγήσει σε μια πραγματική πολιτική ένωση και δεν μπορεί να αποτρέψει την οικονομική και πολιτική υποταγή στα αμερικάνικα κυρίως συμφέροντα. Ο συγγραφέας βέβαια, εκφραστής σε τελική ανάλυση των αστικών συμφερόντων, δεν διανοείται την ευθύνη που έχει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και οι ανταγωνιστικές αντιθέσεις των εθνικών κεφαλαίων της Ευρώπης στην αποτροπή μιας ισότιμης και ουσιαστικής πολιτικοοικονομικής ολοκλήρωσης. Και δεν είναι ασφαλώς η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (ή η ΕΕ) που θα δαμάσει τον καπιταλισμό, όπως φαίνεται να πιστεύει ο συγγραφέας. Αντίθετα, θα μπορούσε να υποστηριχτεί από μια διαφορετική σκοπιά ότι, εκείνο που χρειάζεται είναι ο διεθνής συντονισμός της ταξικής πάλης για την ανατροπή/υπέρβαση του καπιταλισμού.

Αντιλαμβανόμενος την τάση κυριαρχίας του “νεο-Αμερικάνικου” καπιταλισμού, ο συγγραφέας τείνει να ταυτίσει τη σχετιζόμενη κατάρρευση της συναίνεσης και αφοσίωσης στην πολιτεία, με την αμφισβήτηση του υπάρχοντος συστήματος και της δομής της εξουσίας (σελ. 168-69). Μέσα από την αμφισβήτηση αυτή διαβλέπει την άνοδο των ατομικών διεκδικήσεων, δεν φθάνει όμως ως το σημείο να ερευνήσει και το ενδεχόμενο διαμόρφωσης ταξικών διεκδικήσεων.

Ας σημειωθεί επίσης, ότι θίγεται το ζήτημα της ιδιοκτησίας, που γεννάται από την εντυπωσιακή ανάπτυξη των μετοχικών εταιρειών και των χρηματοοικονομικών ανταλλαγών, οι οποίες δίνουν την εντύπωση ότι “η καπιταλιστική επιχείρηση μπορεί να ζήσει χωρίς ιδιοκτήτη” (σελ. 80). Αυτό όμως γίνεται επιφανειακά και χωρίς να προστίθεται ή να αφαιρείται κάτι ουσιαστικό από τα ήδη γνωστά για τη σημασία και το ρόλο της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας.

Κάπου εδώ εξαντλείται η θετική συμβολή του βιβλίου. Και είναι ανάγκη στα επόμενα να επισημάνουμε ορισμένες μεθοδολογικές αδυναμίες και ορισμένα αμφισβητήσιμα οικονομικά ή πολιτικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάγνωσή του.

Πρώτα απ’ όλα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως είναι φυσικό, η μεθοδολογική προσέγγιση του συγγραφέα είναι στενά συνυφασμένη με τις ιδεολογικές του αντιλήψεις και την πολιτική του τοποθέτηση. Από μεθοδολογική άποψη θα μπορούσε κανείς να επισημάνει καταρχήν ένα αυθαίρετα μεταφυσικό τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ορισμένες έννοιες όπως “κομμουνισμός”, “μαρξισμός”, “δημοκρατία”. Αυτό γίνεται σαφές όταν κάνει λόγο για “κατάρρευση του Μαρξισμού” (σελ. 191) ή όταν σημειώνει ότι, “... η κατάρρευση του κομμουνισμού, υπήρξε επίσης η παγκόσμια πρόοδος της δημοκρατίας” (σελ. 241). Γίνεται επίσης σαφές από τη λαθεμένη αντιπαράθεση κράτους-κεφαλαίου ή κράτους-αγοράς (σελ. 244).

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι το βιβλίο χαρακτηρίζεται από μια επιφανειακή, εμπειριστική προσέγγιση, η οποία στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε επιφανόμενα, ιδεολογικά ρεύματα και αντιλήψεις του συρμού, χωρίς να ερευνά βαθύτερα τις συγκεκριμένες ανάγκες στα διάφορα στάδια ανάπτυξης του κεφαλαίου

και τις επιδράσεις της καπιταλιστικής κρίσης στις σχέσεις καθορισμού ανάμεσα στο κεφάλαιο και το κράτος. Αλλά και ο καπιταλισμός αντιμετωπίζεται σχηματικά και επιφανειακά, χωρίς ειδικότερη ανάλυση των ιστορικά συγκεκριμένων παραγωγικών σχέσεων που χαρακτηρίζουν τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, και χωρίς βέβαια αναφορά στην ταξική πάλη, ως παράγοντα καθορισμού των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων. Αντίθετα, η τεχνητή αντιπαράθεση μεταξύ των δύο μοντέλων του καπιταλισμού αποπροσανατολίζει από τις θεμελιακές αντιθέσεις του συστήματος και τη δύναμη αντίθεση με το σύστημα ενός διαφαινόμενου (ή αναζητούμενου) νέου συστήματος κοινωνικής οργάνωσης που μπορεί να προκύψει από την ανατροπή/υπέρβαση του καπιταλισμού.

Ο ίδιος ο ορισμός και η οριοθέτηση των δύο μοντέλων του καπιταλισμού είναι μάλλον αμφοιβητήσιμη, καθώς στηρίζεται κάπως επιφανειακά σε διαφορές που αφορούν τα φαινόμενα της αγοράς, τους οικονομικούς μηχανισμούς του κράτους, και ορισμένα συμπεριφορικά στοιχεία. Το “νεο-Αμερικανικό” μοντέλο υποτίθεται ότι χαρακτηρίζεται από μια αποφασιστικότερη σημασία των δυνάμεων της αγοράς, μεγαλύτερη ανάπτυξη των χρηματοοικονομικών, ατομικιστική συμπεριφορά και λιγότερο κράτος, ενώ το “ρηνανικό” από μια εντονότερη κρατική παρέμβαση, συλλογικότερη προσπάθεια, και μεγαλύτερη κοινωνική ευαισθησία. Το πρόβλημα που έχει ο συγγραφέας γίνεται επίσης σαφές όταν ο ίδιος δυσκολεύεται να εντάξει ορισμένες χώρες στο ένα ή το άλλο μοντέλο και όταν έρχεται να εξετάσει τις πολυεθνικές (TNCs), που αποτελούν τους ουσιαστικούς φορείς της οικονομικής διεθνοποίησης. Στην περίπτωση αυτή ο συγγραφέας κάνει λόγο για σύνθεση των δύο μοντέλων (σελ. 202). Σχετικά με το ζήτημα αυτό θα μπορούσαν να επισημανθούν δύο ειδικότερα σημεία. Το ένα είναι ότι, με την προβολή αυτής της αντιπαράθεσης των δύο μοντέλων καπιταλισμού, ο συγγραφέας καταλήγει σε ένα είδος ιδεαλιστικού μανιχαϊσμού, τον οποίο ο ίδιος σε κάποια σημεία επικρίνει ως χαρακτηριστικό της Δυτικής σκέψης. Το άλλο, επίσης σχετικό, είναι ότι ο συγγραφέας οδηγείται σε ένα αναχρονιστικό ρομαντισμό και ένα αστήρικτο υποκειμενισμό και ιδεαλισμό. Και τούτο γιατί, ενώ φαίνεται να θριαμβολογεί για την κατάρρευση του “κομμουνισμού” και την επικράτηση του καπιταλισμού, με αρκετό ρεαλισμό σημειώνει ότι, “η κατάρρευση του κομμουνισμού ... αφήνει επικίνδυνα τον καπιταλισμό αντιμέτωπο με τον εαυτό του” (σελ. 198) και “... από τις δύο παραλλαγές, είναι η πιο αμφοιβητήσιμη, η λιγότερο αποτελεσματική και η βιαιότερη που κερδίζει έδαφος” (σελ. 241). ‘Ετοι καταλήγει να αναπολεί ρομαντικά τη διαφαινόμενη “απώλεια των παραδοσιακών ηθικών αξιών” (σελ. 195) και να σημειώνει “... αν αυτό το βιβλίο έχει ένα σκοπό, αυτός είναι να αποδείξει ότι, πλέον, ο καπιταλισμός δεν μπορεί να συμβάλει στην πρόοδο της κοινωνίας παρά με την προϋπόθεση ότι θα υποταχθεί σε μια διεθνή ηθική και έναν διεθνή κανόνα δικαίου” (σελ. 196).

Από ιδεολογικοπολιτική άποψη, ο συγγραφέας δίνει την εντύπωση ενός σοσιαλδημοκράτη που αισθάνεται ευχαριστημένος με την κατάρρευση του λεγόμενου “υπαρκτού σοσιαλισμού”· αφού παύει πλέον να τον βασανίζει η σοσιαλδη-

μοκρατική διελκυστίδα ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό, θεωρεί τον καπιταλισμό ως το σύστημα που τελικά θριάμβευσε, και ασχολείται πλέον με τις διάφορες μορφές ή τα επιμέρους “μοντέλα” καπιταλιστικής διαχείρισης. Ειδικότερα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας σημειώνει, το “ρηνανικό” μοντέλο, κατά βάθος, “δεν απέχει πολύ από μια προοπτική επανατοποθέτηση, εκσυγχρονισμένη και ενημερωμένη, του σοσιαλδημοκρατικού ιδεώδους” (σελ. 197). Το μοντέλο αυτό σημειώνεται επίσης ότι είναι “εμπιστευμένο με τις κοινωνικές ιδέες, στενός συγγενής της σοσιαλδημοκρατίας” (σελ. 199). Αλλά ο “εκσυγχρονισμός” και η “επανατοποθέτηση”, όχι του σοσιαλδημοκρατικού ιδεώδους, αλλά του ίδιου του συγγραφέα είναι τέτοια, ώστε να φθάνει στο σημείο να αναζητά στο “ρηνανικό” μοντέλο ένα “καπιταλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο” (σελ. 200), που ταυτίζεται περίπου με την “κοινωνική οικονομία της αγοράς” ως αντίληψη και πρακτική που αναπτύχθηκε στο χώρο της Γερμανίας, ενώ αναφερόμενος στην περίπτωση της Γαλλίας να υποστηρίζει ότι θα πρέπει “να αναγνωρίσουμε στη σοσιαλιστική κυβέρνηση ότι ... αποκατέστησε τις θεμελιώδεις αξίες της οικονομίας της αγοράς” (σελ. 225)! Ο συγγραφέας, ευρωπαϊστής και οπαδός του “ρηνανικού” καπιταλισμού, όπως ήδη σημειώθηκε παραπάνω, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση ανθρώπου με κάποιες κοινωνικές ευαισθησίες, τεχνοκράτη (έξπερτ), που κάτω από την πίεση των πρόσφατων διεθνών εξελίξεων και την επίδραση των συμφερόντων τα οποία εκπροσωπεί ή των επαγγελματικών του δραστηριοτήτων ... βουλιάζει βαθμιαία στην ιδεολογικοπολιτική και κοινωνική χυδαιότητα του καπιταλισμού.

Στην κατιούσα πορεία του ο συγγραφέας παραπαίει ανάμεσα στην ανάγκη του οικονομικού παρεμβατισμού και της νεο-φιλελεύθερης μη-παρέμβασης (σύγκρισε σελ. 237 και 241). Η ταλάντευση του είναι και αλλού φανερή. Από τη μια μεριά χαρακτηρίζει σόφισμα την αντίληψη που κυριαρχεί και συνοψίζεται στο ότι: “αυτός που επιτυγχάνει είναι αποτελεσματικός, αυτός που είναι αποτελεσματικός είναι αληθινός, άρα αυτός που επιτυγχάνει είναι αληθινός” (σελ. 195). Από την άλλη μεριά, απαισιόδοξος και με τρόπο εμπειριστικό-αγνωστικιστικό, γλιστράει στην άποψη ότι: “Αν η Δύση γοητεύει τόσες εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπων στην Ανατολή και το Νότο, αν η Αμερική “ξαναγυρίζει” ενσαρκώνοντας μια ελπίδα για τόσους λαούς, δεν μπορεί κανείς να τα θεωρεί αυτά μια μαζική ψευδαίσθηση ... ή ένα καθαρό φαινόμενο των ΜΜΕ” (σελ. 241-42).

Η θριαμβολογία είναι περισσότερο ολοκληρωτική όταν σημειώνεται ότι, “η απίστευτη ιστορική λειτουργία του καπιταλισμού υπήρξε, εδώ και τρεις αιώνες περίπου, η υποχώρηση της ένδειας, του λιμού και της καταπίεσης ... Μετά την εποχή της μόνιμης ένδειας, η νέα εποχή της οικονομικής ανάπτυξης, μόλις αρχίζει”. (σελ. 12). Στην πραγματικότητα η ένδεια και οι λιμοί κυρίως στο λεγόμενο Τρίτο κόσμο συνεχίζονται και μάλλον φαίνεται να διευρύνονται (βλ. ΠΡΙΝ, 23/1/94), ενώ η καπιταλιστική ανάπτυξη των βιομηχανικών χωρών έχει μέχρι σήμερα σε μεγάλο βαθμό στηριχτεί στην οικονομική καταπίεση και εκμετάλλευση των φτωχότερων χωρών, συχνά κάτω από συνθήκες αποικιοκρατικής εξάρτη-

σης. Γενικότερα θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ανεδαφική και επιτόλαια η τοποθέτηση του συγγραφέα στο ζήτημα που σχετίζεται με τις επιδράσεις της απελευθέρωσης της αγοράς και τις επιπτώσεις της στην ανάπτυξη των αναπτυσσομένων χωρών (βλ. και σελ. 245).

Θα πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η αταξική ανάλυση και οι σοσιαλδημοκρατικές προκαταλήψεις του συγγραφέα τον οδηγούν σε μια κορπορατίστικη προσέγγιση σε επίπεδο επιχείρησης, εθνικού κράτους ή υπερεθνικού μπλοκ. Σε συνάρτηση με την προσέγγιση αυτή, κινούνται και οι αντιλήψεις του συγγραφέα περί “κοινωνικών εταιρών”, συνυπευθυνότητας και κοινωνικής συναίνεσης. Οι αντιλήψεις αυτές και οι αντίστοιχες πρακτικές συντελούν ασφαλώς στην ιδεολογικοπολιτική νομιμοποίηση του καπιταλισμού και στην ενσωμάτωση στο σύστημα ορισμένων εργατικών στρωμάτων.

Σχετικά με την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, και πέραν των όσων σημειώθηκαν ήδη, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το “ρηγανικό” μοντέλο προβάλλεται ως αναγκαίο “ευρωπαϊκό μοντέλο” (σελ. 252). Στο ίδιο ζήτημα, η παρατήρηση του συγγραφέα ότι “η νομισματική ένωση ενισχύει τη σύγκλιση των οικονομιών” (σελ. 216) αποτελεί λαθεμένη και ουτοπική αντίληψη που παραγνωρίζει τις υποκείμενες διαδικασίες πραγματικής οικονομικής ανάπτυξης, την τάση ανισόμερης ανάπτυξης του καπιταλισμού, και τις υπάρχουσες εμπειρικές ενδείξεις.

Σαν κατακλείδα θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, το βιβλίο αξίζει να διαβαστεί κριτικά, επειδή άθελα του ο συγγραφέας, μέσα από τις αδυναμίες και τις αντιθέσεις του συστήματος που περιγράφει, αφήνει να διαφανεί καθαρά η αναγκαιότητα και η αναπότρεπτη προοπτική μιας εναλλακτικής κοινωνικής οργάνωσης. Γιατί, αντίθετα με τις πεποιθήσεις του συγγραφέα, η τελευταία σκηνή του κοινωνικού δράματος δεν παίχτηκε ακόμα και η ιστορία δεν τελείωσε...

Γιώργος Λιυδάκης